

Pintér Judit Nóra: *Létre nyílt lehetőség – A nem múltó jelen: Trauma és nosztalgia*

Budapest, L'Harmattan, 2014

A trauma és a nosztalgia fogalmai a 18. századtól óriási karriert futottak be a pszichológia területén, miközben jelentős szemantikai változásokon estek át. Ezek a fogalmak mára mélyen beleivódtak a hétköznapi szóhasználatba, a nem is olyan rég még pszichoanalitikus szak kifejezésként használt¹ tudattalanhoz hasonlóan. Ezek rutinszerű használata azt a látszatot kelti, mintha csakugyan teljesen értenénk őket, észre sem véve azt, hogy a hétköznapi szóhasználat elkendőzheti a szóban forgó fenomenének összetett alaptermészetét. Pintér Judit Nóra műve épp erre az összetettségre mutat rá, amikor az interdiszciplinaritás nevében a trauma és a nosztalgia fenomenjeit fenomenológiai, pszichológiai és esztétikai síkon vizsgálva elemzi az ember múlthoz való viszonyát, az önazonosság mibenlétét és az emlékezet határhelyezeteit.

Pintér Judit Nóra műve *A nem múltó jelen: Trauma és nosztalgia* címmel a L'Harmattan Kiadó gondozásában jelent meg 2014-ben az *Aspecto* könyvsorozat legújabb kiadványaként. A kötet arra az alapvető kérdésre keresi a választ, hogy miképp van hatással a múlt egy traumája a jelenre, illetve hogy miért ébredhet nosztalgia egy olyan múlt iránt, amely korántsem volt kellemes. Pintér már a kötet előszavában ismerteti alap-

tézisét, melyet a későbbi kifejtések során szisztematikusan igazolni próbál. Eszerint: „[...] a trauma és a nosztalgia olyan jelenségek, amelyek a múltat nem múltként tárják eléink, hanem inkább jelenként, jelen karakterűként tartják életben”.²

A kötet öt fő fejezetből áll, melyek: *A pszichoanalitikus és fenomenológiai alapok*, *a Trauma*, *a Nosztalgia*, *A kertészi életírás*, valamint *A tudattalan identitás*.

Az első fejezetben a szerző a tudattalan, az idő, az emlékezet és a fantázia fogalmainak összehasonlító pszichológiai és fenomenológiai elemzését adja, rávilágítva azokra a kiemelt pontokra, melyeken a két tudományterület fogalmai vonatkozásba állíthatóak. A gondolatmenet kifejtését széles hivatkozási bázis segíti, olyan gondolkodók téziseinek bevonásával, mint Gadamer, Bernet, Ricoeur, Merleau-Ponty, Fink, Sartre, Tengelyi és Ullmann. Pintér sajátos időszámítást tulajdonít a nosztalgia és a trauma fenomenjeinek, melyek alapvetően eltérnek a mindennapi emlékekre való emlékezéstől. Éppen azért, mert a traumatikus és nosztalgikus emlékezés voltaképpen kiszakít a jelenből, mely esemény során a múlt megváltoztatja, sőt akár felül is írhatja a jelen idejét és helyét. A fejezet elején ezért a szerző az idő szubjektív

¹ Igaz, a fogalmom gyökerei jóval korábbra vezethetőek vissza.

² Pintér 2014. 7.

tapasztalatát a tudattalan és az idő kulcsfogalmai mentén vizsgálja, párhuzamosan tárgyalva a pszichológia és a fenomenológia belátásait.

A fejezet második felében a szerző arra keresi a választ, hogy milyen szerepet tölt be a fantázia az emlékek létrejöttében. A kérdés azért fontos, mert – mint Pintér írja – az emlékezés a jelen függvényében mindig más módon értelmezi a múltat, vagyis voltaképpen új múltat hoz létre. A fantázia és az emlékezés közti különbséget az adja, hogy míg előbbi a jelenben reprodukálódik, utóbbiban egy jelenbeli percepció jelenként adódik. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a múlt és a jelen egymásba fonódása határozza meg a fenomenológiai mezőt. „A trauma és a nosztalgia jelen-karakterű múltja olyan szubjektív és részben tudattalan valóságra mutat, amelyet csupán részben képes megragadni és befolyásolni a tudat értelemadó tevékenysége.”³

A kötet leghosszabb, *Trauma* című fejezetében Pintér Judit Nóra a traumatikus élmény struktúrájának, hatásmechanizmusának és időszerkezetének elemzése során a traumatizált identitás koncepcióját fogalmazza meg. A fejezet elején a szerző figyelmet szentel annak, hogy milyen változásokon esett át a trauma fogalma a 18. századi pszichológiától napjainkig, mindeközben kiemelt figyelmet szentelve az olyan történelmi és kollektív jellegű mutató traumáknak, mint amilyen a holokauszt is. Mint azt helyesen megállapítja, a trauma során olyan idegenséggel találkozunk, melyet a psziché kénytelen integrálni, e folyamat során pedig bonyolult szövődék alakul ki a trauma és a saját identitás között az individuumban. „A én ebben a metaforikában egy személyben a trauma szerzője, alanya és befogadója.”⁴

Pintér arra keresi a választ, hogy hogyan válik a trauma tapasztalattá, ehhez pedig a pszichoanalízis és fenomenológia témába vágó téziseit hívja segítségül. Előbbi szerint az elsöprő negatív élményre az ember a nyelvben találja meg cselekvéspótlékát, mellyel az affektust leereagálhatja – állítja a szerző.

A pszichoanalitikus időfelfogást Pintér szerint az utólagosság vagy a halasztott cselekvés szemlélteti leginkább. A trauma sajátja, hogy utólagos jelennel bír, amely a szerző szóhasználatával élve, „makacsabb” tud lenni bármilyen aktuális jelennél, hiszen a traumában a pusztán emlékké halványulás lehetetlensége mutatkozik meg: „[...] a trauma fordított időszerkezetre épül: [...] olyan jelen, ami sosem lesz múlt”.⁵ Ami a fenomenológiai megközelítést illeti, Pintér a trauma fenomenójának rövid elemzésekor a tapasztalat és az élmény megkülönböztetéséből indul ki. A trauma szerinte akkor válhat tapasztalattá, ha az azt elszennvedő (túlélő) újra-definiálja a trauma által szétzilált világot. Ezáltal nyerheti vissza saját idejét a trauma idejével szemben, amely az élményt jelen karakterűként konzerválja.

Pintér a fejezeten belül kitér a hétköznapi élet traumáira is, kiemelt jelentőséget tulajdonítva a tapasztalat fogalmának. Az elemzés során a szerző a gadameri tapasztalat és a ricoeurri narratív identitás fogalmát hívja segítségül. Pintér a trauma és a konkrét tapasztaltok összevetésekor a lévínasi „másik” fogalmát és a lacani vágykonceptiót is tárgyalja. Arra a következtetésre jut, hogy a trauma sajátos struktúrával bír, és mint ilyen, nem sorolható a gadameri értelemben felfogott tapasztalatok közé. Azonban a trauma elszennvedője végtére is csak akkor tud együtt élni a traumával, ha az élményt tapasztalattá tudja tenni.

³ Pintér 2014. 30.

⁴ Uo. 34.

⁵ Uo. 39.

A *Trauma és esztétikai tapasztalat* című alfejezet a traumával való sikeres megküzdéssel foglalkozik, és az abban fellelhető pozitív potenciálra koncentrálnak. Itt kerül sor a fenséges és a katarzisz fogalmának, valamint a traumafogalom romantikus hagyományának tárgyalására, Karl Philipp Moritz és E. T. A. Hoffmann írásai alapján.

A *Valamin túl élni* című alfejezetben Pintér a műalkotás létrehozásában látja az egyik lehetséges módot arra, hogy a szubjektum reprezentálja az őt ért traumát. Elképzelését Kertész Imre példáján keresztül világítja meg, miközben a határhelyzetek szférájában vizsgálja a traumatizált állapotot. Kiemelt figyelmet kapnak Jean Améry visszaemlékezései és Orwell 1984 című regénye. A túlélővé válás kérdését elemezve Agamben nyomán egy speciális, a biológiaiától merőben eltérő emberi mivoltot jelölő fogalom, az *Untermensch* is előtérbe kerül.

A *Trauma* fejezet utolsó két része a bosszú, a szégyen, valamint a megbocsátás fogalmait járja körül, és az értelmezést mint jóvátételt tárgyalja. Pintér rákérdez arra a dilemmára, amivel az olyan traumatizált szubjektum szembesül, aki a megbocsátást nem tudja egy adott ember felé intézni, hiszen traumájához számos ország és annak számos polgára asszisztált. Ennek kapcsán sorra veszi azon gondolkodók nézeteit, akik a megbocsátás lehetőségéről, illetve lehetetlenségéről írtak. Ehelyütt felmerülnek Améry, Primo Levi, Hannah Arendt, Derrida, Julia Kristeva, Robert Antelme, Bruno Bettelheim, Agamben és Kertész gondolatai is.

A fejezet utolsó része a kiengesztelés, illetve a megváltás lehetőségével foglalkozik. „A kollektív traumafeldolgozás jelentősége tehát ebben áll: a traumában megnyilatkozó értékek közvetíteni tudásában, ami lehetővé teszi azt is, hogy a trauma kollektív identitásépítővé váljon.”⁶

A harmadik fejezet a nosztalgia fenomenjének különböző aspektusait (emlékezeti működés, konstrukció, vágy, hiányérzet) vizsgálja. A nosztalgia Pintér szerint tudattalan jóvátételi folyamatként is fel-fogható. De, teszi föl a kérdést, hogyan emlékezhetünk nosztalgiával olyan élményekre, amelyek rosszak voltak? Mitől és hogyan válhat egy emlék nosztalgikussá? A kérdések megválaszolásához a szerző a nosztalgia tapasztalathoz, emlékezethez, melankóliához és traumához való viszonyát vizsgálja. A fejezet egyik kulcsfogalma az otthonosság, mely fogalom a trauma-fejezetben is szerepet kapott a trauma általi világban való otthonosság megrendülése kapcsán.

Ami a nosztalgiát az otthonossághoz kapcsolja, nem más, mint hogy az mindig olyan otthonérzéssel kísért, mely ugyan képzeletbeli, mégis hatalmas jelentőséggel bír a szubjektum számára. Pintér az otthon nem helyként, hanem jelentésként definiálja. „Szituációkból, interakciókból, tekintetekből, saját reakcióinkból kidesztillált jelentések szövevénye, amely több helyen, sok-sok emberrel való találkozásból született és születik folyamatosan.”⁷ Az otthon fogalma különböző megvilágításba kerül a trauma és a nosztalgia aspektusa felől, így úgy tűnhet, hogy ez utóbbi egyértelműen pozitív. Csakhogy Pintér szerint ez valójában nem így van. Nosztalgia ébredhet ugyanis egy olyan múltbeli helylyel, illetve tárggyal kapcsolatban, amely a szubjektum számára iszonyatos volt. Épp ez mutatja, hogy a nosztalgia fogalma nem a kellemességgel, hanem az otthonossággal áll a legszorosabb kapcsolatban.

Pintér a *Nosztosz – Algosz* című alfejezetben a nosztalgia fogalmának etimológiai háttere mellett annak jelentésében beállt változásokra is felhívja a figyelmet. Eszerint, míg a 17–18. században még inkább

⁶ Pintér 2014. 84.

⁷ Pintér 2014. 88.

a melankóliához kapcsolták, és enyhe örületnek, illetve agyi zavarnak tekintették, a fogalom a 19. században nagy szemantikai változáson esett át. Végül a 20. században pszichés állapotként definiálta a pszichológia. A fejezet további részében a vágy és a gyász fogalmait kerülnek előtérbe.

A nosztalgia fenoménje kapcsán az idő fogalma is jelentőségre tesz szert. Pintér szerint a nosztalgiában, mint akaratlan visszaemlékezésben egy egész világ reprezentálódik. Ekkor az időháttér előtérbe kerül, egyszersmind el is homályosítja az őt életre hívó időtárgyat. Ezért – írja a szerző – tűnhet fájdalmasan birtokolhatatlannak a nosztalgia emléke, mert nem csupán egy időtárgyat foglal magába, hanem arra utal vissza, amit az a világ a szubjektum számára jelentett. A szerző szerint a nosztalgia voltaképpen olyan múltba vágyik, ami soha nem volt jelen. „Mert nem is a múltba vágyik, hanem egy örök jelenre, amely azonban soha nem az aktuális jelen jelene.”⁸

A *múlt utópiája* című alfejezet egyik legfontosabb kérdése, hogy változik-e az idővel a nosztalgikus emlék által hordozott jelentés? A szerző szerint a nosztalgikus emlékezet erőteljesebb konstitutív erővel rendelkezik, mint a „hagyományos”. A nosztalgia a tapasztalattal szemben bevésődés jelleggel bír, és mint ilyen, ideális jelentést hordoz – állítja Pintér.

A fejezet erős zárógondolattal végződik. A szerző szerint ugyanis a múltat konstituáló nosztalgiában tudattalan fantáziamotívumok kapnak helyet. Ezért a nosztalgiát tudattalan retroaktív konstitúcióként, vagy visszaható fantáziaként is felfoghatjuk. Egy ilyen értelmezés a nosztalgiát tehát mint a múlt utópiáját tételezi. A nosztalgia mint múlt ugyanakkor csak részben alapozhatja meg a jelent, hiszen az egykor és most között a folytonosság helyett leginkább a szakadékat tudatosítja a szubjektum.

A negyedik fejezetben a szerző Kertész Imre életművén keresztül vizsgálja a trauma és nosztalgia összefonódását. Kertész Auschwitzra való nyilvános emlékezetében Pintér két meghatározó lélektani gyökeret azonosít: a túlélés problémáját és a koncentrációs tábor nosztalgikussá vált traumáját. A fejezetben a szerző olyan Kertész-szöveghelyeket (pl. *Kudarc*, *Sorsatlanság*) vizsgál meg, melyek az iméntiekre reflektálnak, kiemelt figyelmet szentelve annak, hogy miképp válnak ezek az élmények értéket és felmérhetetlen tudást hordozó tapasztalattá, valamint annak, hogy miként vezettek ezek az íráshoz mint egyetlen lehetséges módhoz a velük való szembenézésre. Ennek szemléltetéséhez figyelmet szentel Kertész önvallomásainak, regényhősei sorsának és döntéseik traumatikus jellegének. Pintér úgy véli, hogy Kertész egész gondolkodói munkásságának középpontjában az Auschwitz által hordozott felmérhetetlen tudás hirdetése áll.

A szerző figyelmet fordít a kertészi szöveghelyek egyes részeiben felfedezhető traumatikus szerkezeteknek is. Úgy véli, hogy az ilyen fejezetek struktúráját a traumatikus múlt folyamatos elsajátítását megcélzó ismétlés és interpretáció hozza létre.

Pintér arra a következtésre jut, hogy az írás önterápiaként legalábbis kétséges kiemeltélő vállalkozás. Hiszen hiába közvetít másoknak valamilyen jelentést, Kertész számára – mint írja – ez nem válik a nyelv által közvetítetté. A szerző felteszi a kérdést, hogy lehet-e a koncentrációs tábor élményéről az önterápia szándéka nélkül írni? „Kertész »pszichológiai« olvasata annak tükrében releváns, hogy a trauma és a szubjektum kölcsönösen egymás reprezentációjára törekszenek, és attól függően, hogy melyik kerekedik felül, lehet sikeres a szubjektum traumafeldolgozása.”⁹

⁸ Uo. 101.

⁹ Pintér 2014. 122.

A szerző továbbá elemzi a trauma nosztalgivá válásának folyamatát is, mely folyamat során voltaképpen már nem a trauma kiírása a fontos: „[...] amikor a traumatikus élményt már nem elfelejteni vagy kiírni akarja valaki magából, hanem legszingulárisabb, legértékesebb kincsének tekint, amit elveszíteni egyet jelent identitása elvesztésével. [...] Az elbeszélőt így a trauma mint nosztalgia láncolja a múlthoz.”¹⁰ Pintér felismeri, hogy Kertész műveiben állandó etikai nézőpont érvényesül, mely erkölcsi alapként és az emberi minőség fontos konstituenseként tekint a holokausztra.

Az utolsó, és egyben legrövidebb, *A tudattalan identitás* című fejezetben a szerző arra vállalkozik, hogy feltárja a trauma és a nosztalgia személyes identitáshoz való viszonyát, valamint azok identitásépítő és identitásromboló aspektusait. Pintér az első bekezdésekben röviden összefoglalja a traumáról és nosztalgiáról írottakat, párhuzamba állítva e két fenomént, uralhatatlanságuk jellegét tárgyalva. Mindkét fenomén képes lehet a nem múltó jelen létrehozására, azonban ha a szubjektum múlttá tudja tenni őket, képesek lehetnek építeni is őt. A szerző ugyanitt röviden összegzi és kiegészíti az otthonosságról korábban elmondottakat is.

Az utolsó rész legfontosabb kérdése, hogy miképp alapozzák meg identitásunkat olyan múltbéli eseményeink, amelyekre adott esetben vissza sem tudunk emlékezni, vagy amennyiben igen, azok fájdalommal töltenek el. Az identitás, a szerep és a személyiség fogalmait a szociálpszichológia, a személyiségpszichológia és a pszichoanalízis felől vizsgálja, és kísérletet tesz ezen egymásba könnyen átcuszó pszichológiai fogalmak szétválasztására is.

A fejezet második felében a személyiséget, illetve a személyes azonosságot filozófiai aspektusból szemléli, mely során Paul Ricoeur narratív identitáselméletét hívja segítségül. A narrativitás, állapítja meg Pintér, nem jellemzi elégségesen az identitást. Egyrészt azért nem, mert nem uraljuk reflexióval önazonosságunk teljes tartományát, és az elbeszéléshez valamilyen szintű reflexió kell.¹¹ Ezért a szerző elveti azt az elképzelést, mely szerint olyan mértékben van identitásunk, amilyen mértékben képesek vagyunk reflektálni rá. Ettől függetlenül az identitás, ha csak részben is, mégis narratív jelleget mutat, hiszen a „felszínén” elbeszélhető. Csakhogy ami ebben az elbeszélésben megjelenik, az nem szükségszerűen tudatosan megjelenített. Pintér, noha úgy véli, hogy a ricoeuri elmélet a személyes identitás kapcsán legnagyobb részt plauzibilis, azonban a trauma és a nosztalgia fenomenjei megkérdőjelezzik annak általános érvényét, hiszen azok pontosan „azt az időszámítást bontják meg, amelynek egy elbeszélés a felállítására törekszik, sőt, amelyben az elbeszélés maga létrejöhet.”¹² Pintér a kötet utolsó bekezdéseiben a trauma és a nosztalgia identitáshoz való viszonyának kettősségét taglalja, ezek identitásépítő és identitásromboló jellegére is rámutatva.

Pintér Judit Nóra kötete, *A nem múltó jelen: Trauma és nosztalgia* alapos és precíz elemzésekkel bíró transzdiszciplináris mű, mely érthető és jól következő kifejtései miatt a pszichológia, a fenomenológia, valamint az esztétika tudományterületein kevésbé jártas olvasókat sem fogja elriasztani. A kötet átlátható és logikus felépítése, szakirodalmi jellege, valamint a gazdag

¹⁰ Uo. 123.

¹¹ Pintér 2014. 138.

¹² Uo. 141.

hivatkozási bázis pedig azok számára is mankót jelenthet, akik csak speciálisan a mű egy-egy fejezetében felmerülő témák kapcsán szeretnék némileg bővíteni, illetve – a könyv tudományterületeken átvélő elemzései miatt – más megvilágításba helyezni ismereteiket. Ami a külsőségeket

illeti, a kötet a L'Harmattan Kiadó által közvetített egyszerű és letisztult formavilágot követi. A puhafedeles borítás ugyan nem feltétlenül garantálja az időtállóságot, de mint azt a kiadótól már megszokhattuk, a kötet ára a tartalom mellett barátinak mondható.